

ข้าวในสมัยปลายอยุธยา

พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๓๑๐

ข้าวในปัจจุบันมีความสำคัญอย่างไร ข้าวในสมัยอยุธยาตอนปลาย (สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐) ก็มีความสำคัญเท่ากัน หรือมากกว่าสมัยนี้ก็ได้ ข้าวสมัยนั้นบางทีก็สมบูรณ์บางทีก็ขาด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการผลิตข้าวมาก เพราะเราไม่มีเทคนิคใหม่ การทำนาจึงเป็นแบบโบราณ อย่างไรก็ตาม ข้าวในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้มีมากพอที่จะส่งขายต่างประเทศ ซึ่งเราจะศึกษาถึงพื้นที่การทำนา ชาวนา ภาษีอากรคำนวณรวมทั้งผลของข้าวด้วย

เรื่องข้าวในสมัยปลายอยุธยา นี้ หลักฐานต่างๆ มีน้อยและหาลำบาก ดังนั้นบทความเรื่องนี้จึงไม่ได้เสนอข้อมูลมากมาย แต่ผู้เขียนจะพยายามตั้งข้อสังเกต ซึ่งได้จากการค้นคว้าต่างๆ ข้อสังเกตเหล่านี้อาจไม่ถูกต้องก็ได้ ผู้เขียนก็ขออภัยไว้ว่าทั้งหมดนี้เป็นความนึกของผู้เขียนเองทั้งสิ้น

๑. บริเวณที่ใช้ทำการเพาะปลูก

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ จากสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ ผู้คนมักอาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำ ลำคลองเพื่อการคมนาคม ทำมาหากิน แม่น้ำสายใหญ่และสำคัญคือ แม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากที่ดินสองฝั่งแม่น้ำเป็นที่ลุ่ม ดังนั้นการปลูกข้าวทำนาก็จะใช้พื้นที่แถบดังกล่าวเป็นส่วนใหญ่ แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบันแหล่งปลูกข้าวสำคัญก็ยังเป็นแถบแม่น้ำเจ้าพระยา นี้ ซึ่งที่พื้นที่ใช้ปลูกข้าวในสมัยอยุธยาตอนปลายกับสมัยปัจจุบันคงไม่ต่างกันมาก คือให้ความสำคัญแก่แม่น้ำเจ้าพระยา (แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ที่ดินแถบอื่นจะไม่ได้ปลูกข้าว เพราะปรากฏว่ามี การเก็บภาษีข้าวในที่ดอนที่น้ำท่วมไม่ถึง เช่น เก็บภาษีนาฟางลอย หรือจากที่ว่า “เมืองแคนค้อแคน มักไม่ยังอานาเต็มเม็ดเต็มหน่วย”^๑ แต่การปลูกข้าวคงไม่มากเท่ากับแถบแม่น้ำเจ้าพระยา)

เมื่อมีการปลูกข้าวทำนากันมากแถบแม่น้ำเจ้าพระยา ผู้เขียนก็ใคร่ขอเสนอที่ดินในการปลูกข้าวให้แคบลงอีกจากพื้นที่จริงของอาณาจักรอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ นั้น ทางเหนือ อยุธยาจะมีอำนาจแถบพิษณุโลกหรืออาจเหนือขึ้นไปอีกเล็กน้อย เชียงใหม่เองก็ทำให้อาณาจักรที่แท้จริงไม่ (จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ สมัยรัตนโกสินทร์เชียงใหม่จึงเป็น อาณาเขตไทยทั้งนิตินัยและพฤตินัย)

๑. สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) วาสุกรี, (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๒๕๑๐) หน้า ๔๔๔

ทางใต้ ก็คงมีอาณาเขตตั้งแต่สงขลาและปัตตานี

ทางตะวันตก ถึงเมืองกาญจนบุรี และบางที่อาจเลยถึงเมืองมะริด ตะนาวศรีบ้าง

ทางตะวันออก คงมีอำนาจจริงแค่แถบนครราชสีมา หรือเลยขึ้นไปอีกก็ได้แต่คงไม่ไกลนัก

และถ้าเราพิจารณาจากอาณาเขตที่ประมาณไว้ให้แคบเข้า แถบตะวันตกเป็นป่าเป็นเขา มาก ทำการเพาะปลูกคงไม่ค่อยเหมาะ ทางใต้พื้นที่ราบแคบถ้าเพาะปลูกก็คงไม่มาก คงเป็นบางแห่ง ทางตะวันออกก็ค่อนข้างแห้งแล้ง ยกเว้นทางจันทบุรีที่เพาะปลูกได้บ้าง

เราก็นำมาพิจารณาทางเหนือกับดินแดนตอนกลาง จะเห็นว่าพื้นที่ลุ่มที่มาก และในความ คิดของผู้เขียนคิดว่า คงปลูกมากตั้งแต่นครสวรรค์ลงมา และคงปลูกมากแถบชัยนาท อ่างทอง สิงห์บุรี และใกล้เคียงกับอยุธยา เพราะดินแดนแถบนั้นน้ำไหลผ่านพื้นที่ลุ่ม และจากการศึกษา เมืองชัยนาทเก่า^๒ อ่างทองก็พบว่าคงเคยเป็นที่ปลูกข้าวมากมาก่อน^๓ นอกจากนี้ผู้เขียนก็ขอเสนอ ดินแดนแถบสุพรรณบุรี ซึ่งก็เป็นดินแดนที่แม่น้ำท่าจีนผ่าน และเคยเป็นดินแดนซึ่งเคยมีอำนาจมา ก่อนเมื่อสมัยต้นอยุธยา คงต้องทำการเพาะปลูกมากแน่^๔

นอกจากนี้จากการอ้างอิงของลาลูแบร์ถึงเมืองบางกอก จันทบุรี ซึ่งก็คงมีการเพาะปลูกด้วย เหมือนกัน ส่วนทางเหนือขึ้นไปจากนครสวรรค์ก็คงมีการปลูกข้าวบ้าง แต่คงไม่มากเหมือนทางใต้ ที่พืชปลูกก็คงทำกันมาก เพราะเป็นเมืองสำคัญทางเหนือ จึงต้องเลี้ยงตัวด้วย

อนึ่ง พื้นที่ที่ปลูกข้าวได้ แต่คงไม่มากเหมือนแถบนี้ เช่นที่กำแพงเพชรก็ทำการปลูก ข้าวได้ ตั้งเมืองกำแพงเพชร “ครั้นถึงเดือน ๕ ปีมะเส็ง เอกศก พระเจ้าหงสาวดีด้าวสให้พระมหาอุปราชถือพล ๕๐,๐๐๐ ลงมาตั้งทำนา ณ เมืองกำแพงเพชร”^๕ และถ้าเมืองที่นาท่วมไม่ถึงก็ทำการปลูก ข้าวที่เรียก “นาดอน” กัน

จากการศึกษาที่ดิน คือเมืองต่างๆ เราจะเห็นว่าในตอนหลังเมืองได้เกิดขึ้นใหม่ ๆ หลาย เมืองอาจเพราะการขยายการปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้น เช่น เมืองอ่างทอง “ซึ่งสมัยอยุธยาตอนต้น ๆ ยังไม่ปรากฏชื่อเมืองนี้ จึงเข้าใจว่าคงจะเป็นเพียงชายเขตแขวงของพระนครหลวงเท่านั้น แม้สมัยสมเด็จพระ

๒. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช “เมืองรัตนโกสินทร์โบราณ” เมืองไทยกับคึกฤทธิ์ (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๐๐) หน้า ๒๓๖-๒๗๐

๓. หวน พันธุพันธ์, อ่างทองในอดีต, (มูลนิธิเสรีไทยโลกเสกจำกัดพิมพ์, ๑ พ.ย. ๒๕๐๓) หน้า ๒

๔. ชาวเมืองลพบุรี อ่างทอง เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสวรรค เมืองสุพรรณบรรทุกข้าวเปลือก มาขาย ในอนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (คณะกรรมการจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจำกัดพิมพ์, ๒๕๐๓) หน้า ๑๓๒

๕. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่ม ๒ ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จก) (องค์การกำกับศก ๒๕๐๔) หน้า ๑๖๑

พระมหากษัตริย์ยังไม่ปรากฏว่ามีชื่อเมืองในท้องที่อ่างทองเลย^๖ และตัวอย่าง เช่น เมืองบางกอก ก็ยังอยู่ในสมัยของพระนารายณ์-ในจดหมายเหตุของลาอูแบร์ ยังมีการยกบ้านตลาดขวัญเป็น นนทบุรี บ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี ส่วนของราชบุรี-สุพรรณบุรีเป็นนครชัยศรี^๗ เมืองต่าง ๆ เหล่านี้อาจเกิดขึ้นเพราะการขยายเนื้อที่การเพาะปลูก ซึ่งคงปลูกข้าวมากขึ้น

สำหรับในตัวของอยุธยาเอง ในเวลาปกตินั้นคงจะไม่มีมีการปลูกข้าวเป็นลำเป็นสันในตัวเมือง แต่จากการศึกษาตามพงศาวดารมักจะกล่าวถึงว่า เมื่อเวลาสงครามจะกวาดต้อนผู้คนเข้าในเมือง และ ในจดหมายเหตุผู้รังก็บอกว่า ตัวอยุธยาก็มีทุ่งทางด้านตะวันตกของเกาะ ที่นี้อาจใช้ทำนาในยาม ข้างศึกปีกล้อมก็ได้ นอกจากเป็นที่อยู่อาศัย และย่อมจะมีการปลูกข้าวขึ้นซึ่งก็คงใช้เฉพาะเวลา สงครามเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามในพงศาวดารก็กล่าวถึง “สะพานขายข้าว”^๘ และ “คลองประตู ข้าวเปลือก”^๙ ซึ่งคงมีการขายข้าวกันมากในบริเวณที่กล่าว และมีชื่อประตู คลองข้าวเปลือกก็คง จะสำคัญมาจากที่นั่นมากกว่าและนำมาขายในอยุธยา

ถ้าจะคำนวณเนื้อที่ทำการปลูกข้าวออกมา ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่นาที่ปลูกข้าวในประเทศ ประมาณหยาบ ๆ ไร่ ๑๖.๕ ล้านไร่^{๑๐} ซึ่งถ้าเราจะประมาณในสมัยอยุธยาตอนปลายคงได้ราว ๑๐-๑๓ ล้านไร่^{๑๑} โดยที่ประชากรในตอนปลายอยุธยามีราว ๖ ล้านคน พอ ๆ กับที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทยในรัชกาลที่ ๔ ก็มีราว ๖ ล้านคน

๖. หวน พินธุพันธ์, เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๕๗

๗. พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน, (พิมพ์ครั้งที่ ๑, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗) หน้า ๗๖

๘. พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๑๖๐

๙. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายขนาด กระต่ายทอง, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๑๔) หน้า ๒๘๘

๑๐. ม.ร.ว. สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (แปล) เรื่องข้าวของประเทศไทย (The Rice of Siam) หน้า ๑๑, (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายพันตรี ม.ร.ว. สุวพันธุ์ สนิทวงศ์, ๒๔๗๐, โรงพิมพ์พระพรหมนาคร) หน้า ๑๑

๑๑. เรื่องที่นำของอาจารย์ไพฑูรย์ สายสว่าง ในหนังสืออยุธยา หน้า ๑๓๖ ว่ามีที่ทำนาราว ๕ ล้านไร่ ซึ่งถ้าเทียบกับรัชกาลที่ ๔

๑. ประชากรก็เท่ากัน

๒. ภาษีที่นาที่ต่างกันไม่มาก

๓. เนื้อที่คงใกล้เคียงกัน ซึ่งจำนวนที่นาควรใกล้เคียงกัน เพราะเทคนิคสมัยรัชกาลที่ ๔ กับปลายอยุธยาคงไม่ต่างกันนัก

๒. ประชากร

ที่เราต้องมาพิจารณาปัญหาประชากร เพราะคนก็เป็นปัจจัยเศรษฐกิจที่สำคัญ เราจะผลิตข้าวได้มากน้อยขึ้นกับจำนวนคน แต่ก็เป็นการยากที่จะรู้จำนวนคนที่แน่นอนในอยุธยาตอนปลาย สิ่งที่จะเสนอเป็นข้อสันนิษฐานจากข้อมูลที่ได้เท่านั้น

ในสมัยปลายอยุธยา นับตั้งแต่สมัยพระนารายณ์ซึ่งเป็นสมัยที่คนต่างชาติเข้ามามากที่สุด และหลักฐานประชากรในอยุธยาได้จากสมันน์ ว่าในเมืองหลวงนั้นมีประชาชน ๑๕๐,๐๐๐ คน^{๑๒} ซึ่งพอ ๆ กับประชาชนที่กล่าวไว้ในพงศาวดารกรุงเก่าว่ามีคนอยู่ ๑๕๓,๒๗๒ คน^{๑๓} จำนวนประชากรดังกล่าวนี้สามารถที่จะเชื่อถือได้บ้าง เพราะดูจากหลักฐานอื่นได้กล่าวไว้ว่า ในราวปี พ.ศ. ๒๑๐๐ ก่อนเสียกรุงครั้งที่ ๑ มีประชากรตกอยู่ในเรือนราว ๑๕๐,๐๐๐ คน (คำว่าตกอยู่ในเรือน คิดว่าคงจะเป็นจำนวน คนที่อยู่ในตัวกรุงอยุธยาที่เป็นเมืองหลวง) และประชากรทั้งประเทศมีราว ๔-๕ ล้านคน^{๑๔} (ไม่แน่นอน) จะเห็นว่าจำนวนคนในเมืองหลวงไม่ได้ต่างกันมากเท่าไรนัก และถ้าเชื่อตามหลักฐานนี้แล้วก็แสดงว่าประชากรทั้งประเทศในอยุธยาจะต้องมีถ้าไม่มากกว่า ๔-๕ ล้านคนก็ต้องน้อยกว่า ๔-๕ ล้านคน คงไม่ต่างกันมากเหลือเกินตามที่ลาลูแบร์ว่ามีประชากรในสยามราว ๑,๕๐๐,๐๐๐ คน^{๑๕} ซึ่งต่างกันถึง ๖-๗ ล้านคนนั้นย่อมเป็นไปได้

ตอนนี้ก็มาถึงปัญหาที่ว่า ประชากรจะเพิ่มหรือลดจาก ๔-๕ ล้านคน ถ้าดูตามเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้วก็ต้องมีแนวโน้มในการลดลงมากกว่าเพิ่ม เพราะในช่วงปี พ.ศ. ๒๑๐๐ ถึงปลายอยุธยา กินเวลายาวยี่สิบเศษนั้น อยุธยาต้องประสบกับปัญหาใหญ่ ๆ ที่ทำให้ประชากรลดลงตลอดเวลา มากกว่าอัตราเพิ่มคือ

๑. เริ่มด้วยเกิดสงครามกับพม่าครั้งใหญ่ที่ทำให้เสียกรุงครั้งที่ ๑ การเกิดสงครามครั้งนี้ทำให้คนตายเป็นจำนวนมากต้องเป็นแสนคนขึ้นไป^{๑๖} และยักรวมทั้งสงครามทำให้อพยพ ไร้ครอบครัวตายเป็นจำนวนมาก

๑๒. รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา รวม ๒๐๐ ปี เล่ม ๑ (พิมพ์ครั้งที่ ๑ องค์การกรุงสุโขทัย, ๒๕๑๔) หน้า ๒๕

๑๓. “เรื่องกรุงเก่า” ประชุมพงศาวดารภาค ๖๓ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาประสาธวิสัยกิจ, ๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๔) หน้า ๑๑๐

๑๔. เจริญ ไชยชนะ, ประวัติศาสตร์ไทย (ตั้งแต่ก่อกำเนิดจนถึงปัจจุบัน) (พิมพ์ครั้งที่ ๒, เขมบรรณกิจ พระนคร ๒๕๔๗) หน้า ๔๗๓

๑๕. ลาลูแบร์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๔๗

๑๖. เพราะสมัยพระนารายณ์ทำสงครามใหญ่กับพม่า เรืองใหม่ คนยังตายไป ๒ แสนคน

๒. ปัญหาเรื่องการกวาดต้อนผู้คน เป็นธรรมเนียมในการสงครามที่ฝ่ายใดชนะก็กวาด
ต้อนผู้คนอีกฝ่ายหนึ่งไปยังประเทศของตนเป็นจำนวนมากๆ เพื่อเอาไว้เป็นกำลังของประเทศ ปรากฏ
ว่า ตอนที่ไทยเสียกรุงนั้น อยุธยาสูญเสียกำลังคนไปมาก ถูกทั้งพม่า เขมรต้อนไป โดยเฉพาะตาม
จังหวัดชายแดน^{๑๗}

๓. ในระยะ ๑๐๐ กว่าปี^{๑๘} อยุธยาต้องทำสงครามรวมหลายครั้ง แม้จะหยุดพักรบไปบ้าง
แต่ก็มีสงครามใหญ่ ๆ กับพม่า เชียงใหม่ เช่นสมัยพระนารายณ์ ทำให้ต้องสูญเสียจำนวนคนใน
การรบทั้งปรากฏในพงศาวดารว่าประมาณ ๒ แสนคน ซึ่งรวมทั้งเจ็บป่วยและอดตาย^{๑๙}

๔. ปัญหาเรื่องโรคระบาด ได้แก่อหิวตักโรค โรคมาเลเรีย ไข้ทรพิษซึ่งได้ชื่อว่าเป็น
โรคติดต่อร้ายแรงที่อยู่คู่กับอยุธยา ทุกสมัยที่เกิดสงครามก็จะเกิดโรคระบาดร้ายแรงขึ้นครั้งหนึ่ง^{๒๐} ทั้งนี้
เพราะเวลาเกิดสงครามก็ต้อนผู้คนเข้าไปแออัดอยู่ในเมืองหมด การบริโภคน้ำก็ย่อมไม่ดีเป็นธรรมดา
และแม้แต่เวลาปกติก็มีโรคระบาดด้วย เช่นปี ๒๑๐๖ ขนทั้งปวงเกิดทรพิษมีตายมาก^{๒๑} ปี ๒๑๖๔
ออกก็ตายมาก^{๒๒} และทั้งที่ลาลูแบร์หรือจากหลักฐานของฝรั่งเศสที่เข้ามาอยุธยาตอนนั้นก็ได้กล่าวไว้
เช่นกันว่า “ในปี ๒๒๔๔ เกิดโรคระบาดร้ายแรง ข้าราชการมากแห่ง น้ำตามแม่น้ำลำคลองขุ่นสีเขียว
ใช้รับประทานไม่ได้ และเกิดโรคทรพิษแทรกทั่วพระราชอาณาจักรระบาดตั้งแต่ต้นปีถึงปลายปี ผู้คน
ล้มตายเกือบ ๔๐,๐๐๐ คน”^{๒๓} หรือในปี ๒๒๔๖ เกิดโรคระบาดคนตายมาก^{๒๔} และต้นปี ๒๒๕๖
คนเป็นไข้ทรพิษตายไปเกือบครึ่งหนึ่ง^{๒๕} (คงจะตายมากเกือบครึ่งหนึ่งของคนในเมือง) ทั้งนี้เกี่ยวกับการ
แพทย์ไม่ดี

๕. นอกจากนั้นเหตุการณ์ภายในบ้านเมืองก็ยังไม่สงบ เนื่องจากเกิดจลาจลบ่อย ๆ มีการ
แย่งชิงอำนาจกันเกือบทุกรัชกาลในปลายอยุธยา

๑๗. เจริญ ไชยชนะ, เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๔๗๓

๑๘. เกรียงศักดิ์ พิทยานกะ ไทย ๕ ชุค, (ป. พิทยานกะการพิมพ์ ๒๕๐๖) หน้า ๔๐๗

๑๙. รวมปรากฏงานอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๐

๒๐, ๒๑. หลวงวิจิตรวาทการ, “จดหมายเหตุไทร” ประชุมพงศาวดารฉบับความสำคัญเล่ม ๓ (สำนักพิมพ์
เพลินจิตต์ ๒๕๔๓) หน้า ๗๒-๗๓

๒๒, ๒๓. รวมปรากฏงานอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๓, ๒๔

๒๔. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๖ (คือ) ๓๖, ๓๘ เล่ม ๒๒ (องค์การตำราดุสิต, ๒๕๐๑) หน้า ๒

สาเหตุเหล่านี้เป็นตัวทำให้ประชากรลดลง แม้ว่าอยุธยาจะมีวิธีการต้อนรับแขกกลับมา ที่อื่น คนในเมืองอื่น ๆ เข้ามาเวลาที่ก็ได้ และทั้งยังมีพวกมอญอพยพเข้ามาเพิ่มจำนวนคนให้แก่อยุธยา เช่น ปี ๒๑๐๑ มีแขกแม่ นางกะยาอันอยู่เมืองกัมพูชาหาที่พึ่งไม่ได้ พร้อมกับพระยาอีกหลายคนคุม ขาญฉรรรจ้ออพยพเข้ามา ๗๗๓ คน^{๒๕} และปีก่อน ๒๒๐๗ มอญอพยพเข้ามา ๑๐,๐๐๐ คน^{๒๖} และได้ประชากรเพิ่มในช่วงหลังสงครามก็ตาม^{๒๗} ก็ไม่สามารถที่จะชดเชยต่อประชากรเดิมได้ อัตราเพิ่ม กับอัตราการต่างกันมาก ฉะนั้น จำนวนประชากรในช่วงปลายอยุธยาจะต้งน้อยกว่าจำนวน ๔-๕ ล้านคนแน่ ถ้าจะสันนิฐานว่า จำนวนที่ลดลงไปเป็น ๑/๔ เหลือจำนวนราว ๖ ล้านคน ก็อาจจะ เป็นไปได้

๓. ปัญหาที่ดิน

ที่ดินสมัยอยุธยาตอนปลายคงไม่มีปัญหาว่าจะมีน้อยไม่พอทำกิน แต่กลับมีเหลือเพื่อทำกินได้อย่างสบาย ดังเช่นลาลูแบร์บันทึกไว้ว่า “ประเทศสยามนั้นแทบว่ายังมีได้รับการปรับปรุงที่ดิน (เพื่อกลสิกรรม) และ เต็มไปด้วยป่าไม้”^{๒๘} หรือ “พ.ศ. ๒๒๑๐ พวกเขมรเจ็ดร้อยเจ็ดสิบสามคนมาขอเป็นข้าสู่พระราชสม ภาร ทรงพระกรุณาให้อาหาร ไร่นา ให้ทำมาหากิน”^{๒๙} และในกฎหมายตรา ๓ ทรวง ในบทที่ว่า ด้วยกฎหมายที่ดิน ด้วยที่ดินคงมีมากจริง กษัตริย์ถึงได้ออกกฎหมายว่าใครไปหักรังเถาพงเอาไว้ทำ ไร่ทำนาแล้วจะไม่ต้องเสียภาษี ๑-๒ ปีเข้าล้อ ซึ่งตรงกับที่ลาลูแบร์บันทึกว่า พระมหากษัตริย์ยัง โปรดให้คนเข้ามาทำการบุกเบิกเพาะปลูก^{๓๐}

(ถึงนี้ ที่ดินจึงยังไม่เป็นปัญหาในการเพาะปลูกซึ่งถึงแม้ที่ดินจะตกเป็นของกษัตริย์ หมด แต่ตามพจุนัยแล้ว กษัตริย์ก็มีที่ดินของพระองค์บางส่วนเท่านั้น จะมีปัญหาที่ตรงที่ว่า ที่ดิน นั้นตกแก่มูลนายเป็นส่วนใหญ่ และพวกขุนนางธรรมดาต้องเข้าที่ทำกินของพวกมูลนาย ซึ่งมีภาษี แห่งจนขวนาไถ่การเป็นทาสมากขึ้นหรือไม่ ปัญหาหนี้สุเขียนยังไม่พบหลักฐานที่เชื่อถือได้แน่นอน

๒๕. พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ และฉบับกรมพระปรมานุชิตฯ และพงศาวดารเหนือฉบับพระวชิรบรรพิตา (น้อย) เล่ม ๒ (องค์การคำกรุสสา ๒๕๐๔) หน้า ๒๔

๒๖. เจริญ ไชยชนะ, เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๓๗๑

๒๗. เป็นธรรมดาที่ประชากรจะเพิ่มหลังสงครามมากผิดปกติ

๒๘. ลาลูแบร์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๔๘

๒๙. พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๔

๓๐. ลาลูแบร์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๔๑๔

แต่ที่หลักฐานคือที่คนนั้นตกอยู่แถววัดเป็นจำนวนไม่น้อย ซึ่งกษัตริย์เป็นผู้ที่ศรัทธาให้วัดเก็บผลประโยชน์
ในที่ดินนั้น ๆ รวมทั้งจำนวนคนให้อยู่ภายใต้วัด แสดงว่าชาวนาจำนวนมากก็มีที่ดินเพราะสามารถ
จับจองได้ ขณะเดียวกันก็มีอีกจำนวนหนึ่งไม่ได้มีที่ดินของตน ซึ่งถ้าพิจารณาแล้วผู้เขียนเห็นว่า
ปัญหาที่ดินไม่สำคัญในสมัยนั้น)

๕. การชลประทาน

พื้นที่ดินปลูกข้าวอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงกล่าวแล้ว และน้ำท่วมสองฝั่งในฤดูหน้าน้ำเกือบทุกปี ทำให้ที่ดิน
อุดมสมบูรณ์กลายเป็นผลดีต่อการเพาะปลูก หรือประกอบกับคนในสมัยก่อนไม่มีความรู้เรื่องเทคนิค
และเรื่องการปรับปรุงที่ดินใด ๆ ทั้งสิ้น พอถึงหน้าทำนาก็ทำไป จึงไม่แปลกที่ลาลูแบร์บันทึกว่า
ประเทศสยามไม่ได้ปรับปรุงที่ดินเพื่อชลประทาน และยังใช้แรงคนแรงสัตว์ทำนา แม้ปัจจุบันชาวนา
ตามแหล่งที่ไม่เจริญอีกมากก็ยังคงมีสภาพเช่นนี้อยู่

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะไม่มีเทคนิคใด ๆ แต่สิ่งที่ช่วยในการเพาะปลูกตอนปลายอยุธยา
ก็มีอยู่แล้ว ซึ่งได้มีมาตั้งแต่อยุธยาตอนต้นและอาจย้อนไปถึงสมัยสุโขทัยด้วย คือ การขุดคลองและ
การชลประทาน

ก. การขุดคลอง จากหลักฐานการปลูกข้าวสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ว่า ในสมัยนั้นส่วนมากจะ
ปลูกข้าวในที่ราบระหว่างแม่น้ำหลายสาย และในที่นั้น ๆ มีคลองถึงกันเป็นอันมาก^{๓๑} ปลายอยุธยา
เช่นกัน แสดงว่าสมัยนั้นได้เห็นความสำคัญของการใช้คลองเพื่อทำนาอย่างแน่นอน เพราะถ้าดูตาม
แผนที่ที่ฝรั่งเข้ามาสมัยนั้นเขียนไว้ จะเห็นว่าคลองอยู่บริเวณภาคกลางเป็นจำนวนมาก และจาก
หนังสือประเภทพงศาวดารต่าง ๆ จะกล่าวถึงภารกิจของกษัตริย์อย่างหนึ่งคือ เป็นผู้สั่งให้ขุดคลอง
ต่าง ๆ เช่น สมัยอยุธยาตอนต้น ได้ขุดคลองบางกอกใหญ่ในปี ๒๐๖๘ คลองบางกรวยปี ๒๐๘๑
คลองสำโรงปี ๒๐๘๑ คลองลัดบัวโคกในปี ๒๐๘๑ คลองเมืองนนทบุรี ๒๑๗๙^{๓๒} และในสมัยปลาย
อยุธยา เช่น คลองวัดปากจั่นปี ๒๒๐๔ ในสมัยพระนารายณ์^{๓๓} คลองมหาไชยชลมารค ในสมัย
พระเจ้าเสือและเสร็จในสมัยพระเจ้าท้ายสระปี ๒๒๔๗^{๓๔} และคลองวัดเตล็ดน้อยสมัยพระเจ้าท้าย
สระ^{๓๕} เป็นต้น คลองเหล่านี้ไม่ใช่คลองภายในเกาะอยุธยา และใช้ประโยชน์ต่างกันด้วย คลอง

๓๑. ม.ร.ว.สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๑

๓๒. กระทรวงเกษตร, ประวัติกระทรวงเกษตร (พระนคร ๒๕๑๐) หน้า ๑๒๗

๓๓. เล่มเดิม หน้า ๑๒๔

๓๔. เล่มเดิม หน้า ๑๒๔

๓๕. เล่มเดิม หน้า ๑๒๔

ภายในอยุธยาที่ถูกต้องอย่างเป็นระเบียบนั้น มีไว้เพื่อการคมนาคม การค้าขาย ส่วนคลองภายนอกนั้น แม้กษัตริย์จะไม่ได้ให้ขุดขึ้นเพื่อการเกษตร (ไม่มีหลักฐานว่าเพื่อการเกษตรหรือไม่)^{๓๖} แต่สิ่งที่ได้ ก็เป็นประโยชน์ต่อการทำนามาก เพราะเป็นการแบ่งซอยให้น้ำเข้าในนาได้ทั่วถึง สำหรับในภาค กลางนั้นเห็นจะพึ่งแต่คลองเพียงอย่างเดียว

ข. การชลประทาน นอกจากบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงแล้ว บริเวณริมแม่น้ำที่อยู่ทางเหนือ ขึ้นไปหน่อย เช่น สระบุรี ลพบุรี กำแพงเพชร พิจิตร โลก สุโขทัย นั้น น้ำไม่ได้สมบูรณ์อย่าง ภาคกลางนัก จึงต้องอาศัยการชลประทาน ซึ่งคลองก็มามีบทบาท คือไว้ทำทอนและประตูน้ำให้ เข้ามา การชลประทานนั้น เชื่อแน่ว่าต้องมีแล้ว และอาจสืบเนื่องจากสมัยสุโขทัย ที่ได้สร้างอ่างเก็บน้ำที่เรียก “สระคองค”^{๓๗} เพื่อกักน้ำไว้ทำนาเวลาหน้าแล้งก็ได้ และวิธีนี้อาจตกทอดมาสมัย อยุธยา หลักฐานจากคำให้การขุนโกลนนั้น กล่าวถึง มีการทำทอนน้ำธารทองแดง ทอนธรรม เกษมที่สระบุรี ที่ลพบุรีก็มีทำนบศิลาตาด ทำนบสวนมลิ ทำนบเจ้าพระนาเมือง^{๓๘} ทำนบเหล่านี คงจะจัดทำขึ้นเองในแต่ละพื้นที่ กษัตริย์คงไม่ได้มีส่วนส่งเสริม และคิดว่าที่อื่น ๆ คงจะมีการสร้าง ทำนบแบบนั้นอีก แสดงว่าในท้องถิ่นแต่ละแห่งเมื่อสภาพภูมิประเทศและดินฟ้าอากาศไม่อำนวยให้แล้ว ก็รู้จักทำชลประทานเพื่อเพาะปลูก แม้ว่าจะเป็นเพียงทำนบเล็กๆ ก็ตาม แต่ก็ทำให้สามารถทำนา ได้สบายพอ ๆ กับภาคกลาง

๕. ภาษีอากรกับเรื่องที่ดิน-ข้าว

ในสมัยพระนารายณ์นั้นเริ่มมีการเก็บภาษีที่นาไร่ละสิ่ง (๒๕ สตางค์)^{๓๙} เก็บทั้งที่นาที่ทำไร่และทำ ไม่ได้ กล่าวคือ คิดตามเนื้อที่ที่ครอบครอง ซึ่งเดิมก่อนสมัยนั้นมีการเก็บอากรค่านา ชนิดที่เรียกว่า “ทางข้าว” คือ ประชาชนต้องส่งข้าวเปลือกให้แก่ฉางหลวงทุกปี ข้าวที่เก็บนี้เรียกว่าทางข้าว ทางข้าว ที่จะเก็บขึ้นฉางหลวงนี้ประชาชนจะต้องขนส่งด้วยเครื่องมือและกำลังของตนไปถึงฉางหลวง^{๔๐}

๓๖. อาจจะมีขุดเพื่อการขนส่ง และการปกครองเท่านั้น ดังที่อาจารย์ไพฑูรย์ สายสว่าง ได้กล่าวไว้ใน ประวัติ ศาสตร์อยุธยา (โรงพิมพ์พิมพ์เนต ๒๕๑๖) หน้า ๑๒๕

๓๗. จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจและทรัพยากร (โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ พระนคร, ๒๕๑๔) หน้า ๕๖๓-๕๖๕ ยังได้กล่าวว่าสมัยพระนารายณ์ได้สร้างอ่างเก็บน้ำที่หัวรับเหล็ก คิดว่าอันนี้คงไม่เกี่ยวกับการทำนา

๓๘. “คำให้การขุนโกลน,” ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘, (พิมพ์แจกงานศพนายอี ๒๕๖๐) หน้า ๖๑

๓๙. สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, “ตำนานภาษีอากรบางอย่าง” อภิธรรมนิยามต่าง ๆ ภาค ๑๖ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๕๖๖) หน้า ๓

๔๐. สมสมัย ศรีสุทนต์, โฉมหน้าศักดินาไทย (จักรานุกุลกิจการพิมพ์ พระนคร ๒๕๑๑) หน้า ๒๕๔

จากคำกล่าวนี้เราก็พอจะรู้อากราคานาที่เรียกว่าหางข้าว และนอกจากนี้ ขาวนาที่เข้า
ที่ดินจากมูลนายต้องเสียค่าเช่าแก่มูลนายต่อหนึ่ง และต้องเสียให้พระมหากษัตริย์อีกต่อหนึ่งด้วย จาก
คำพูดของข้อความนี้ดูเหมือนจะรุนแรงมาก แต่อย่างไรก็ตามขาวนาได้รับความลำบากมาก ไหนจะเสีย
ค่าเช่าที่ดิน ๒ ต่อแล้ว เมื่อได้ผลผลิตก็ต้องแบ่งให้หลวงอีกด้วย และยังต้องนำไปให้เอง แต่นาง
หลวงนั้นก็มีท่งนางในกรุงและนางตามหัวเมือง ใครจะไปส่งนางไหนก็ได้ไม่มีกฎเกณฑ์ ขึ้นกับ
พวกข้าหลวง^{๔๐}

ในการเก็บภาษีแบบนี้ ในโฉมหน้าศักดินาไทย บอกว่า “กษัตริย์องค์นั้นลอกเลียนชีวิตใน
ราชสำนักมาจากราชสำนักอันห่มเพื่อยุทธราชของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ของฝรั่งเศส ซึ่งเป็นพระปิยสหาย
ถึงกับไปสร้างเมืองลพบุรีขึ้นเป็นเมืองพักร้อน เลียนแบบพระราชวังแวร์ซายส์...เงินทองในราชสำนัก
จึงมีดเคือง การเก็บภาษีอากรหางข้าวจึงเปลี่ยนมาเก็บไร่ละสลึง”^{๔๑} แต่ก็มีข้อคัดค้านว่า อาจไม่
ใช่เพราะความผิดขาดเงิน แต่เพราะพระนารายณ์ไม่อยากให้คนท่งที่ดิน เลยให้เก็บค่านาหางที่
ทำได้และทำไม่ได้^{๔๒} ซึ่งข้อนี้จะเป็นความจริงมากกว่า เพราะ

๑. การค้าสมัยพระนารายณ์ก็ได้ผลกำไรดีมาก การเก็บภาษีอากรภายในคงได้ผลเพราะ
ทรงเข้มแข็ง การเงินคงจะไม่เลวร้ายนัก
๒. เมืองลพบุรีที่ทรงสร้าง ก็ไม่ใหญ่โตมโหฬารถึงกับต้องเสียเงินเท่าพระราชวังแวร์ซายส์
เลย
๓. อาจเป็นเพราะทรงอยากให้ประชาชนใช้ที่ทำมาหากินจริง เพราะจะทรงพอใจถ้าคน
มาทำที่ดินให้เกิดประโยชน์ดังที่ลาอูแบร์ได้บันทึก เนื่องจากเราขาดคนที่จะทำที่ดิน
ให้เกิดประโยชน์

ถ้าคิดเทียบข้าวประมาณเกวียนละ ๑๐-๑๒ บาท จากโฉมหน้าศักดินาไทย ที่ว่า “ปี ๒๓๐๑
ขึ้นข้าวแพงเกวียนละ ๑๒ คำลึง ราคาข้าวปกติเกวียนละ ๓-๔-๖ คำลึง”^{๔๔} (ก็จริงราว ๑๑-๒๐-๒๔
บาทต่อเกวียนซึ่งอาจเป็นข้าวธรรมดากับข้าวที่ดกได้ หรือราคาเขยิบสูงบ้าง แต่ข้อคิดราวเกวียนละ
๑๒ บาท) ฉะนั้นราคาข้าวตกถึงละ ๑๒ สตางค์ อากราคานาไร่ละ ๒๕ สตางค์ ก็ตกเป็นข้าวเปลือก
ราว ๒ ถึงต่อไร่ ซึ่งเป็นอากรเดียวกับสมัยรัตนโกสินทร์^{๔๕}

๔๑. เด่มเดิม หน้า ๒๔๔

๔๒. เด่มเดิม หน้า ๒๖๑

๔๓. อภิธรรมนิคมต่าง ๆ ภาค ๑๖ เด่มที่อ้างแล้ว หน้า ๓

๔๔. สมสมัย ศรีสุทธรพรรณ, เด่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๒

๔๕. เด่มเดิม หน้า ๒๖๑

ถ้าจะลองเปรียบเทียบกันดูกับสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้ รัชกาลที่ ๔ เก็บไร่ละสลึงเพียง^{๔๖} พระนารายณ์เก็บไร่ละสลึง สมัยรัชกาลที่ ๔ สั่งพระราชปาลเลอกั้วว่ามีประชากรราว ๖ ล้านคน^{๔๗} ยุทธยาตอนนั้นก็มีราว ๖ ล้านคน ถ้าดูเนื้อที่แล้วก็แตกต่างกันไม่มากนักใช้ทำนา

จากการประมาณรายได้ของรัชกาลที่ ๔ ปาลเลอกั้วว่ามี คำนวณเก็บได้ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท^{๔๘} ภาษีข้าวขาออก ๑๐๐,๐๐๐ บาท^{๔๙} เมื่อเทียบกับลาลูแบร์ว่า ผลประโยชน์ภาษีอากรที่กษัตริย์ได้รับ เป็นตัวเงินปีละ ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท^{๕๐} ซึ่งคิดว่าส่วนใหญ่เป็นภาษีค่านา^{๕๑} ที่จริงเงิน ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท ควรเป็นเงินที่หนา เพราะดูใกล้เคียงกับสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเก็บได้ ๒ ล้านบาท แต่อาจเป็นเพราะ

๑. การเก็บภาษีอากรสมัยพระนารายณ์ยังไม่ดีพอ
๒. ข้าราชการคอร์รัปชันมาก
๓. การจกตัวเลขประมาณเงินคงผิดพลาดเล็กน้อย

แต่เราก็รู้ว่าการเก็บค่านาได้ราวว่าล้านบาทขึ้นไป สมัยพระนารายณ์คงราว ๑,๓๐๐,๐๐๐ บาท-๑,๔๐๐,๐๐๐ บาททีเดียว (ผู้เขียนเสนอเอง) เพราะเงินภาษีอากรในตัวเมืองคงได้ไม่มากนัก อีกประการหนึ่ง ผู้เขียนใคร่ขอเสนอว่าอาจเป็นไปได้ที่สมัยอยุธยาเก็บเงินค่านาได้น้อยกว่าสมัย รัชกาลที่ ๔ นี้ อาจเป็นเพราะพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินจำนวนมาก และยังมีทาสส่วนพระองค์อีก ดังที่ลาลูแบร์บอกไว้ว่า “กษัตริย์มีส่วนที่นาของพระองค์เองในตำบลต่าง ๆ และดำเนิน กลีกรรม โดยให้ทาสหลวงหรือเลกเกณฑ์เข้าเดือนทำงาน”^{๕๒} ซึ่งคิดว่าที่ดินที่ว่ามีจำนวนมาก เพราะเราจะเห็นว่า ตอนปลายอยุธยา (ก่อนกรุงแตกปี ๒๓๑๐) นั้น พวกไพร่หันไปสังกัดกับมูลนาย มาก และพยายามหนีจากการเป็นไพร่หลวงทำให้รัฐบาลกลางอ่อนแอลง เพราะพวกไพร่ไปทำไร่ ทำนาแล้วไม่เกิดผลประโยชน์เลย

๔๖. “ตำนานการเก็บค่านา” ลัทธิธรรมเนียบต่าง ๆ ภาค ๑๖ หน้า ๒

๔๗. ปาลเลอกั้ว, เล่าเรื่องเมืองสยาม, สันตท.โกมลบุตร (แปล) (พิมพ์ครั้งที่ ๑, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๐๖) หน้า ๔

๔๘. เล่มเดิม หน้า ๒๔๑

๔๙. เล่มเดิม หน้า ๒๔๒

๕๐. ลัทธิธรรมเนียบต่าง ๆ ภาค ๑๖ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๗

๕๑. เงินภาษีอากร กษัตริย์ได้จากภาษีอากรค่านา กับภาษีอากรในตัวเมือง, ในลาลูแบร์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๔๐๔

๕๒. ลาลูแบร์, เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๔๐๗

อีกประการหนึ่ง คือมีที่ไร่นาจำนวนมากยกให้แก่วัด ซึ่งเราเรียกว่าที่ “กัลปนา” จากคำให้การขุนโชนบอก ว่า คนที่จะเข้าไปทำนาในที่ของพระต้องเสียค่ากัลปนา คือ เสียเงินให้แก่วัด และไม่ต้องเสียภาษีอากรแก่รัฐ นอกจากนี้ยังมีการยกคนให้กับวัดด้วยเป็นจำนวนมาก ดังที่ว่า “มีข้าพระมากถึง ๖๐๐ ครวสมัยพระบรมโกศ”^{๕๓} และในสมัยพระเพทราชา “ปี ๒๒๔๒ ยกที่ดินให้แก่วัดในที่ดินเขตพิทลุง บรรดาไพร่ข้าที่อยู่นั้น และชาวเหนือที่อพยพมา พวกนี้ไม่ต้องเสียภาษีแก่หลวง แต่เสียให้แก่วัดเรียกว่า ข้าพระ หรือ เลกวัด”^{๕๔}

จาก ๒ สาเหตุนี้ อาจทำให้การเก็บอากรค่านาน้อยกว่าสมัยรัชกาลที่ ๔ เพราะที่ดินของกษัตริย์และที่ดินถวายวัดจำนวนมากไม่เสียภาษีอากร

นอกจากนี้ การเก็บอากรค่านายังเก็บในแบบ “นาฟงลอย” และ “นาคู่โค” ๒ วิธีนี้ใช้มาแต่สมัยอยุธยา^{๕๕}

นาฟงลอย ใช้สำหรับเก็บค่านานาตอน ที่ทำแห้งละเอียดลงน้อย จึงใช้วิธีสังเกตตอฟาง แล้วทำรางวัดที่ดินว่าทำจริงเท่าไร แล้วเก็บอากรตามนั้น ภาษีชนิดนี้เก็บได้ไม่แน่นอน เพราะเป็นการทำนาแบบเลื่อนลอย

นาคู่โคหรือนาคู่ เป็นประเพณีเก็บนาที่ปัตตานี สืบรับเอาจำนวนโคที่ทำนาเป็นหลักของอัตราค่านา โคคู่ ๑ ก็เก็บค่านาเท่านั้น ๕ คงเป็นวิธีเก็บค่านานาทุ่ง บางทีอาจมีความหมายว่า เป็นการทำนาแบบถาวรที่ไม่ได้นับตามจำนวนโคและเป็นภาษีที่เก็บได้มากกว่า

๖. การค้าข้าว

ข้าวในอยุธยาก็คงทำการซื้อขายกันตามธรรมดา ในระหว่างชาวบ้านกันเองคงไม่เป็นล่ำเป็นสัน เพราะเกือบทุกคนรอบครัวก็ทำนา แต่ในเมืองหลวงนั้นมีการค้าข้าวเป็นล่ำเป็นสันจนมีชื่อว่า “สะพานข้าวเปลือก” “คลองข้าวเปลือก” เป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนที่เราทำการค้ามากคือ การค้าข้าวกับต่างประเทศ ซึ่งเรามีข้าวอยู่มากมาย ดังหลักฐานใน ๒๒๐๓ ว่า “สินค้าที่มีอยู่แพร่หลายในประเทศ คือ พืชช้าง กายาน น้ำมัน ข้าว... ฯลฯ”^{๕๖}

๕๓. “คำให้การขุนโชน” เดิมที่อ้างแล้ว หน้า ๖๓-๖๖

๕๔. สมสมัย ศรีสุทธรพรม, เดิมที่อ้างแล้ว หน้า ๒๐๐

๕๕. “ตำนานการเก็บค่านา” เดิมที่อ้างแล้ว หน้า ๘

๕๖. บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๑ เล่ม ๒ (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ ๒๕๑๓) หน้า ๓๔

การค้าข้าวกับต่างประเทศนั้น ได้เริ่มมาตั้งแต่โบราณแล้ว พอถึงสมัยพระเจ้าปราสาททองได้มีการห้ามขายข้าวกับต่างประเทศอยู่พักหนึ่ง แต่เมื่อเริ่มสมัยพระนารายณ์แล้ว เราก็ขายข้าวให้ต่างประเทศต่อไป ซึ่งมีทั้งที่ไทยส่งไปขายเอง และที่พ่อค้าฝรั่งเข้ามาซื้อแล้วไปขายต่ออีกทีหนึ่ง เช่น ฮอลันดา ฝรั่งเศส ต่างประเทศที่เราค้าข้าวให้ในปลายอยุธยาได้แก่ ฮอลันดา ฝรั่งเศส หัวเมืองชายทะเลแถบมาลายู มะละกา ขวา บัตตาเวีย ญวน เขมร มะนิลา ลังกา ญี่ปุ่น และจีน

การค้าข้าวกับต่างประเทศนี้ เราจะแบ่งออกเป็น ๒ ช่วงใหญ่ ๆ โดยถือเอาประเทศที่มาซื้อข้าวจากอยุธยามากที่สุดเป็นหลัก คือ

๑. ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๙๙-ประมาณ พ.ศ. ๒๒๕๗ ในช่วงนี้ประเทศที่ซื้อข้าวอยุธยามากที่สุดคือ ฮอลันดา ทั้งในจดหมายเหตุของบาทหลวงเดอซวีส์ กล่าวว่า “พวกฮอลันดาเหล่านี้ยังต้องการมีทางไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินไทย เพราะทุกปีเขาส่งเรือไปประเทศนั้นหลาย ๆ ลำเพื่อไปบรรทุก ข้าว แร่ ทองแดง ดีบุก”^{๕๗} และตั้งแต่ฮอลันดาได้บริเวณแถบหมู่เกาะอินเดียนตะวันออกเป็นอาณานิคมและตั้งบริษัทอินเดียแล้ว ข้าวไทยเป็นสินค้าประจำของบริษัท เพราะประเทศในหมู่เกาะมาลายู ขวา ต้องอาศัยข้าวไทยเป็นพันธุ์^{๕๘} โดยมีฮอลันดาเป็นผู้มาซื้อข้าวไทย แล้วจัดส่งไปขายอีกทีหนึ่ง การที่ฮอลันดาซื้อข้าวไทยทำให้ฮอลันดากลายเป็นลูกค้าสำคัญที่สุดของอยุธยา อาจเป็นเพราะฮอลันดาได้ทำสัญญาการค้ากับไทยแบบผูกขาด (Monopoly) กับไทยในปี ๒๒๐๗^{๕๙} ซึ่งไม่ได้รวมถึงข้าว แต่เมื่อมาซื้อสินค้าอื่นเมื่อไร ฮอลันดาก็บรรทุกข้าวไปด้วย แม้ว่าอยุธยาได้ทำสัญญาการค้ากับฮอลันดา แต่โชคที่ไม่ได้ผูกขาดเรื่องข้าวด้วย ทำให้ไทยได้ขายข้าวให้ประเทศอื่น ๆ ได้ เช่น จากบันทึกของฮอลันดาว่า ปี ๒๒๐๓ “กรุงสยามมีข้าวปลารับอนุญาตการพาส่งไปขายมะนิลา ญี่ปุ่น หมาเก๋ โคชินไชนา”^{๖๐} ปี ๒๒๐๕ “สำเภาที่พระเจ้าแผ่นดินสยามจัดส่งไปในบัตตาเวีย เมื่อปี ๒๒๐๔ ได้เกิดวิวาทและจำต้องแวะที่นครศรีธรรมราช เอาข้าวที่ขนมาขึ้นบกเพราะ

๕๗. ชุนวิจิตรมาตรา, *ประวัติการค้าไทย* หอการค้าไทย (งานพระราชทานเพลิงศพนายสง่า วารณกิจ ๒๕๑๑) หน้า ๒๒๕-๒๒๖

๕๘. กระทรวงพาณิชย์ *ประวัติการค้าขายของประเทศไทย* (โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ พระนคร ๒๔๙๖) หน้า ๒๒๖

๕๙. W. Blankwaard, “Notes on the Relations Between Holland and Siam” *Journal of The Siam Society*, Vol. VII (1959), p.25.

๖๐. บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๓๕

ปรากฏว่าถูกน้ำทะเลเมื่อยหมด” และ “อีกลำหนึ่งมุ่งไปสุภาดาขายข้าวไม่ได้เลย จำต้องเปลี่ยนเส้นทางตรงไปยังยะโฮร์แทน ซึ่งพอลขายสินค้าได้กำไรบ้างพอสมควร”^{๖๐} “...เขตที่ข้าวสยามลงไปจำหน่าย แม้ไปไกลถึงมะละกา เมื่อถึงยามข้าวหายากและราคาแพงขึ้นในแถบชาวซึ่งเคยเกิดขึ้นในปี ๒๒๐๐-๒๒๒๐ ชาวดัชและชาติอื่น ๆ ได้ขนข้าวจากที่นี้”^{๖๑}

ในสมัยพระเพทราชา รายงานการค้าประเทศญวน ปี ๒๒๓๙ ว่าญวนซื้อ ดินประสิว ผ้า ฝรั่ง จา ทัพุก ตะกั่ว ข้าว จากไทย^{๖๒} หรือจากจดหมายเหตุของมองซิเออร์แวร์ดี ในปี ๒๒๒๘ ได้บันทึกถึงฝรั่งเศสซื้อข้าวจากไทย แล้วนำไปขายยังเขมร ญวน มะนิลา^{๖๓} ราคาข้าวที่ขายต่างประเทศนั้น คิดว่าราคาปกติ ขายในราวเกวียนละ ๔๒ บาท อายุยาต้องได้รายได้จากการค้าข้าวปีละเป็นจำนวนไม่น้อยทีเดียว เพราะฮอลันดาซื้อแต่ละครั้งก็ซื้อจำนวนมากพอสมควร เช่น ปี ๒๑๙๔ เกือนกุมภาพันธ์ ฮอลันดาบรรทุกข้าว ๒๔๕ กระสอบ^{๖๔} หลังสมัยพระเจ้าปราสาททองคงซื้อข้าวจำนวนพอ ๆ กัน

ฮอลันดายังมีบทบาทต่อมา แม้ในสมัยพระเพทราชา ซึ่งไม่ถูกกับฝรั่งเศส โดยเฉพาะฝรั่งเศส ปรากฏว่าฮอลันดาไม่ได้ถูกกระทบกระเทือนนัก ยังเป็นตลาดสำคัญ แม้เราขายข้าวให้ประเทศอื่น ๆ ด้วย แต่มาในระยะหลัง คือ ราวปี ๒๒๔๔ สมัยพระเจ้าเสือ ได้เกิดเรื่องขัดใจกับไทยอย่างรุนแรง ว่าด้วยเรื่องสัญญา และขังเรื่องทุจริตในราคาสินค้า^{๖๕} ทำให้การค้าระหว่างไทยกับฮอลันดาแย่งลง ถึงกับฮอลันดาคิดจะถอนตัวออกจากอยุธยา แต่บัดตาเวียยังต้องพึ่งข้าวจากอยุธยาอยู่^{๖๖} (แสดงว่าบัดตาเวียพึ่งข้าวจากไทยผ่านฮอลันดา) จนที่สุด ในปี ๒๒๕๗ ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ จีนเริ่มจะมีอิทธิพลมากขึ้น ดังที่มองซิเออร์เคอร์ซีเยเขียนในปี ๒๒๕๗ ว่าเจ้าพระยาพระคลังสมัยนั้นมอิทธิพลมาก และสนิทกับจีน ก็ชักชวนจีนเข้ามาค้าขายมากมาย^{๖๗} และหลังจากช่วงนี้ไป จีนก็เข้ามามีบทบาทแทนฮอลันดา เป็นการแสดงให้เห็นว่า เพราะเหตุใดในสมัยแรก ๆ ของปลาย

๖๐. เด่มเดิม หน้า ๕๔

๖๑. บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เด่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๔

๖๒. ประวัติการค้าขายของประเทศไทย เด่มที่อ้างแล้ว หน้า ๑๖๔

๖๓. กระทรวงมหาดไทย ประชุมพงศาวดารภาค ๔๐ หน้า ๗๗-๗๘

๖๔. บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เด่มที่อ้างแล้ว หน้า ๑๓

๖๕. W. Blankwaardt., *op.cit.*, p. 27.

๖๖. *Ibid.*, p. 28.

๖๗. กระทรวงพาณิชย์ประวัติการค้าขายของประเทศไทย เด่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๐

อยุธยาซื้อสินค้ามาขายจากอยุธยา และหลังจากนั้นแล้วก็น้อยลงจนเกือบจะไม่มีหลักฐานกล่าวไว้เลย หรือเพราะอิทธิพลของสินค้าในแถบนี้ลดน้อยลง ฝรั่งชาติอื่นเข้ามาแทนที่ ส่วนประเทศอื่นเคยค้าขายกับอยุธยาอย่างไรก็คงค้าต่อไปเรื่อย ๆ

๒. ตั้งแต่ปี ๒๒๖๕-ปี ๒๓๐๐ จีนกลายเป็นตลาดค้าข้าวที่สำคัญของอยุธยา ประจวบเหมาะกับในช่วงนั้น ประเทศจีนมีพลเมืองเพิ่มขึ้นมาก และกำลังขาดแคลนข้าวมาก จีนจึงได้ประกาศว่า “ถ้าไทยส่งข้าวไปขายถึง ๓,๐๐๐,๐๐๐ ถัง (๓๐๐,๐๐๐ เจียะ) แล้วจะไม่เสียภาษี”^{๖๔} ฉะนั้นจีนก็ต้องหาแหล่งข้าวมาก ๆ คืออยุธยา ดังเช่นในบันทึกของจีนในปี ๒๒๖๕ ตรงกับสมัยพระเจ้าท้ายสระ “ชาวสยามพูดว่า บ้านเมืองเขานั่นข้าวสารสมบูรณ์ และถูกมาก เงิน ๒-๓ สลึงซื้อข้าวได้เจียะหนึ่ง”^{๖๕} (เท่ากับ ๑๐ ถัง) เกวียนหนึ่งก็บรรทุก ๗ บาทกว่า แสดงว่าข้าวในอยุธยาคอนนั้นมีมากจริง ๆ ราคาถึงได้ถูกกว่าแต่ก่อน เพราะเหตุนี้เอง จีนจึงได้มาซื้อข้าวจากอยุธยาเป็นเวลาดึกต่อกันตามในบันทึกตั้งแต่ปี ๒๒๖๕ ถึงราวปี ๒๒๙๔ จะยกเอาบันทึกของจีนจากหนังสือ พระราชนิพนธ์ในระหว่างกรุงสยามกับจีน^{๖๖} และจากหนังสือประวัติการค้าไทย^{๖๗} และหนังสือของ Skinner^{๖๘} ซึ่งได้กล่าวตรงกันเป็นลำดับดังนี้

สมัยพระเจ้าท้ายสระ

๒๒๖๕ ราชทูตไทยไป พระเจ้าเสวี่เจียวฮินฮ้องเต้ไต่รับสั่งให้เอาข้าวสารไปขายที่เมืองฮกเกี้ยน กวางตุ้ง และนิงโผบ้าง เพราะข้าวสารเมืองไทยสมบูรณ์ เงิน ๒-๓ สลึงซื้อข้าวสารได้เจียะหนึ่ง ให้เอาไปขาย ๓,๐๐๐,๐๐๐ ถัง ไม่เสียภาษี

๒๒๖๗ ราชทูตไทยเอาข้าวสารไปขายมาก

๒๒๗๑ ไทยเอาข้าวสารไปขายที่เมืองเอ๋หมิง

๒๒๗๑ ราชทูตไทยเอาข้าวสารไปขาย และขอซื้อลวดทองเหลืองมา

๖๔. G. William Skinner, *The Chinese Society in Thailand* (New York : Cornell University Press, 1957), p.17.

๖๕. พระราชนิพนธ์ในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน งานพระราชนิพนธ์เพลงศก มหาอำมาตย์ตรีพระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๗๒) หน้า ๓๘

๖๖. เล่มเดิม หน้า ๓๘-๔๒

๖๗. ขุนวิจิตรมาตรา, *เล่มที่อ้างแล้ว* หน้า ๒๖๐-๒๖๑

๖๘. G. William Skinner, *op. cit.*, p. 17.

สมัยพระเจ้าบรมโกศ

๒๒๔๖ ไทยเอาข้าวสารไปขายที่เมืองฮกเกี้ยน จีนตั้งเป็นธรรมเนียมว่าต่อไปถ้าต่างประเทศ
เอาข้าวมาขายแล้ว ถ้าเอาข้าวมา ๑,๐๐๐,๐๐๐ ถัง ให้เก็บเงินค่าภาษี ๑๐ ส่วน ให้
ลดเสีย ๕ ส่วน ถ้าเอามา ๕๐,๐๐๐ ถัง เก็บ ๑๐ ส่วน ให้ลดเสีย ๓ ส่วน

๒๒๔๙ ไทยเอาข้าวสารไปขายที่เมืองหมิงไฮ่ จำนวน ๔๓,๐๐๐ ถัง และ ๓๘,๐๐๐
ถังเศษ ลดค่าภาษีให้ไทยพิเศษ คือเก็บ ๑๐ ส่วนลด ๒ ส่วน

๒๒๕๐ จดหมายจีนว่า ปลัดเทศาภิบาลมณฑลฮกเกี้ยน ชื่อ ตันไต้ลิง ทูลพระเจ้าเรา
จงสนอင့်ว่า พวกพาณิชย์เมืองฮกเกี้ยนไปซื้อข้าวสารเสียมหลอกักกลับมาพูดว่า เครื่อง
ไม้ในเสียมหลอราคาถูกที่สุด

๒๒๕๔ พวกพ่อค้าที่หมิงตัก (มณฑลฮกเกี้ยน) ไปซื้อข้าวสารจากไทย ๒๐,๐๐๐ ถัง
กษัตริย์จีนยังได้ประกาศว่า ใครซื้อข้าวได้มากกว่า ๒๐,๐๐๐ ถังแล้วจะมีรางวัลให้

พิจารณาจากรายการแต่ละปีที่ไทยส่งข้าวไปขายในช่วงนี้ จะสังเกตเห็นได้ว่า จีนต้องการ
ข้าวอย่างมาก คือ กษัตริย์จีนได้ประกาศว่า เอาข้าวไปขาย ๓,๐๐๐,๐๐๐ ถังจะไม่ต้องเสียภาษี
และต่อมาก็ตกลงธรรมเนียมว่าถ้าเอาไปขาย ๑๐๐,๐๐๐ ถังเก็บภาษี ๑๐ ส่วนลด ๕ ส่วน และ ๕๐,๐๐๐
ถัง เก็บ ๑๐ ส่วนลด ๓ ส่วน เมื่อไทยส่ง ๔ หมื่นกว่าถัง จีนก็ลดภาษีพิเศษให้และท้ายสุดยังประกาศ
ให้รางวัลผู้มาซื้อข้าวได้มากกว่า ๒ หมื่นถัง แต่ปรากฏว่า ข้าวคงส่งไปขายไม่เกินกว่า ๕ หมื่นถังแน่
เพราะถ้าส่งไปถึงจำนวน ๕ หมื่นคงได้ลดภาษี ๓ ส่วนดังกล่าว และจีนจะต้องตั้งใจบันทึกไว้นั่นเอง
ผู้เขียนคิดว่าจำนวน ๔๓,๐๐๐ ถังคงจะเป็นจำนวนมากที่สุดที่ได้ลดภาษีพิเศษ ๒ ส่วนให้ ถ้าเป็น
เช่นนั้นก็แสดงว่า ข้าวอยุธยาที่ประเทศต่าง ๆ ซื้อจะไม่มีประเทศใดซื้อมากเท่าจีนเลย เทียบจากจีน
ซื้อข้าวเป็นจำนวนหมื่นถัง สอดคล้องตัวเลขแค่พันเท่านั้น (๒๔๕ กระสอบ = ๑,๗๐๐ กว่าถัง)
ฉะนั้นรายได้จากการขายข้าวในช่วงนี้ก็ต้องมีมากเป็นพิเศษ แม้ว่าราคาข้าวที่ขายให้จีน จะถูกกว่า
๔๒ บาทต่อเกวียน เพราะตอนที่ขาย ๔๒ บาทนั้นราคาข้าวปกติ ๑๐ กว่าบาท เมื่อเวลานั้นราคาข้าว
แค่ ๗ บาทกว่าต่อเกวียน ราคาส่งออกก็ต้องขายถูกกว่า ๔๒ บาทแน่

๑. ราคาข้าว

ราคาข้าวจะถูกหรือแพงขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ในบ้านเมืองที่เป็นอุปสรรคต่อ
การทำงานมากน้อยเพียงใด ราคาข้าวในสมัยอยุธยานั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ช่วงคือ

๑. ข้าวในสมัยพระนารายณ์ถึงปี ๒๒๕๐ เศษ ตามจดหมายเหตุชาวต่างประเทศ ได้กล่าวถึงสมัยพระนารายณ์ว่าอุดมสมบูรณ์เหมือนกันหมดทุกคน และคิดว่าจะต้องสมบูรณ์จริง ๆ เพราะปรากฏว่า ในสมัยนี้คือปี ๒๒๐๓ ปี ๒๒๐๕-๒๒๐๘ ไทยยกทัพไปตีทั้งเชียงใหม่ และพม่า^{๗๔} เพื่อเป็นการแสดงแสนยานุภาพ เพราะถ้าบ้านเมืองไม่อุดมสมบูรณ์แล้ว คงไม่มีกำลังไปตีทั้งเชียงใหม่และพม่าแน่ และในปีเหล่านั้นต่างประเทศยังมาซื้อข้าวจากเมืองไทยด้วย หลังจากที่ไทยได้ห้ามขายข้าวออกนอกประเทศในสมัยพระเจ้าปราสาททองแล้ว^{๗๕} ยอร์ช ไวท์นักการข้าวยุโรปเข้ามาสมัยพระนารายณ์ ๔ ปี กล่าวว่า “เมืองไทยมีข้าวอุดมสมบูรณ์ ข้าวในสมัยพระนารายณ์ราคาปกติเกวียนละ ๑๐ คำลึง ๒ บาท”^{๗๖} ราคาข้าวปกติ ๔๒ บาท^{๗๗} เชื่อว่าเป็นราคาขายต่างประเทศมากกว่าราคาข้าวที่ซื้อขายกันภายในซึ่งคงขายในราคาเกวียนละ ๑๐ กว่าบาทเท่านั้น เหมือนในเวลาที่ข้าวราคาปกติทั่วไป^{๗๘} และเทียบกับราคาข้าวในสมัยพระเจ้าท้ายสระ และบรมโกศ ซึ่งข้าวถูกที่สุดเพียง ๗ บาทกว่า^{๗๙} ก็ไม่ต่างกันมากนัก ส่วนจดหมายเหตุของชาวฮอลันดาในสมัยเดียวกันซึ่งได้แปลไว้ว่า ราคาข้าวธรรมดาตกถึงละ ๔๒ บาท (๑๐ ขั่ง ๑๒ บาท)^{๘๐} นั้นก็ยังเป็นไปได้ใหญ่ คิดว่าอาจจะแปลผิดก็ได้ ในจดหมายเหตุของยอร์ช ไวท์ยังบันทึกต่อว่า “และในปีหนึ่งปรากฏว่าข้าวราคาสูงขึ้นมาก คือแพงเป็นเท่าตัว เป็นราคาเกวียนละ ๒๑ คำลึง”^{๘๑} (๘๔ บาท) ซึ่งตรงกับจดหมายเหตุของฮอลันดากล่าวว่า “แต่ปีนี้ (หมายถึงปี ๒๒๒๒) ราคาข้าวถีบสูงขึ้นเป็น ๒ เท่า และพระนารายณ์ห้ามส่งข้าวออกนอกโดยเด็ดขาด”^{๘๒} เมื่อมาเทียบกับเหตุการณ์จะพบว่า ในปี ๒๒๒๑ ได้เกิดน้ำท่วมมาก ข้าวเสียหาย สาเหตุนี้แน่ต้องทำให้ข้าวแพงเป็น ๒ เท่า และหลังจากเหตุการณ์นี้แล้วราคาข้าวก็คงเดิม แต่เมื่อสิ้นสมัยพระนารายณ์ไปแล้วบ้านเมืองไม่อุดมสมบูรณ์เท่าแต่ก่อน เช่นเกิดน้ำท่วมใหญ่ปี ๒๒๓๓ และยังเกิดกบฏจลาจลต่าง ๆ เช่น กบฏธรรมเถียร กบฏนครศรีธรรมราช และกบฏนครราชสีมา ดังในพระราชพงศาวดารบันทึกว่า “สมัยพระเพทราชายกทัพไปทำสงคราม

๗๔. สมเด็จพระเอกาทรงรวราชนูปาธ, ไทยรบพม่า (กรมศิลปากร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, ๒๕๐๕) หน้า ๒๓๓-๒๔๔

๗๕. กระทรวงพาณิชย์, ประวัติการค้าขายของประเทศไทย เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๒๖

๗๖. วิชัย ประสงค์สถิต, ประวัติศรัทธาการ ฉบับสมบูรณ์ (นายสุรศักดิ์ ประสงค์สถิตพิมพ์ ๒๕๑๔) หน้า ๑๖๕

๗๗. สมสมัย ศรีสุทพรพรรณ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๒

๗๘. เงิน ๒-๓ สลึงซื้อข้าวได้ ๑๐ ถัง

๗๙. บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๕

๘๐. วิชัย ประสงค์สถิต เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๑๖๗

๘๑. บันทึกความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๕

กษัตริย์ธรรมราชและนครราชสีมาประมาณ ๒ ปีเศษ ชาวนาไม่ได้ทำนาสิ้น ๒ เทศกาลแล้ว"^{๕๒} ประกอบกับในปี ๒๒๓๙ เกิดโรคระบาดรุนแรงมากคนตายถึง ๔ หมื่นคน ทำให้ข้าวขาดแคลนมากพอง ในสมัยพระเจ้าเสือก็ยังเกิดจลาจล และในปี ๒๒๔๖ ยังเกิดโรคระบาดคนตายมากอีก ในช่วงเวลา ที่กล่าวตรงกันกับบันทึกของฝรั่งเศสที่ว่า ข้าวขาดกันเพียง ๖ ฟรังซ์ไปถึง ๒๙-๓๐ ฟรังซ์ก็มี แสดง ว่าราคาข้าวได้สูงขึ้นถึง ๕ เท่า ราคาที่ซื้อขายกันภายในคงตกราวเกวียนละ ๖๐-๗๐ บาท

๒. ข้าวในปี ๒๒๕๐ เศษ ถึงประมาณปี ๒๒๖๐ เป็นช่วงที่ข้าวแพงที่สุดในอยุธยา ตอนปลาย เริ่มจากราคาข้าวสูงถึง ๕ เท่านี้ มาถึงเวลานี้อาการกลับสูงขึ้นถึง ๑๐ เท่ากว่า โดยเฉพาะในปี ๒๒๕๕-๒๒๕๖ ราคาข้าวแพงที่สุด ตามที่จดหมายเหตุมองเซอร์เยอร์เตอร์ได้กล่าวว่า "ต้นปี ๒๒๕๕ เกิดไข้ทรพิษ ประชาชนตายไป ๑/๒ และข้าวขาดแคลนมากแพงทำให้ประชาชนเดือดร้อน ข้าวปีก่อนๆ ซื้อได้ในราคา ๑๐ เหรียญ เดือน ๑๐ เหรียญก็ซื้อไม่ได้"^{๕๓} และในตำนานศรีข้าวแพง ปี ๒๒๕๕^{๕๔} เมื่อข้าวแพงทุกอย่างก็แพงตามไปด้วย แม้แต่ดอกเบญจกันสูงถึงร้อยละ ๑๐-๑๒ การ ที่ข้าวราคาสูงขึ้นเพราะโรคระบาด และอาจเนื่องจากราคาข้าวที่สูงถึง ๕ เท่าก่อนหน้านี้แล้ว ปรากฏ ว่าช่วงเวลานี้ต่างประเทศก็ไม่ได้มาซื้อข้าว เมื่อราคาข้าวจากเกวียนละ ๑๐ กว่าบาท กลายเป็นเกวียน ละ ๑๐๐ กว่าบาท ประชาชนในกรุงก็ต้องเดือดร้อนมากที่สุด

๓. ข้าวหลังปี ๒๒๖๐ ถึงปี ๒๒๙๔ ตรงกับสมัยพระเจ้าท้ายสระ และบรมโกศ ราคา ข้าวถูกมาก อาจกล่าวได้ว่าช่วงนี้ลงไปการเพาะปลูกได้ผลดีมาก น้ำฝนคืออุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะปี ๒๒๖๕ จากระาคาข้าวที่สูงถึง ๑๐ เท่าลดเหลือเงิน ๒-๓ สลึงซื้อข้าวได้ ๑๐ ถัง และในช่วงนี้จีนยัง ได้บันทึกว่าไทยเอาข้าวไปขายเกือบตลอดในช่วง ๓๔ ปีนี้ อีกหลักฐานหนึ่งที่ทำให้เชื่อได้ว่าช่วงนี้ ต้องอุดมสมบูรณ์มาก คือ ในสมัยพระเจ้าบรมโกศนี้ได้ซื้อว่าเป็นยุคนทองแห่งวรรณคดี การที่ วรรณคดีจะเจริญได้ก็ต่อเมื่อบ้านเมืองมีความสงบ ไม่เดือดร้อนในเรื่องการทำมาหากินการดำรงชีวิต แม้ว่าบางครั้งจะเกิดโรคระบาดคนตายชุม เช่นปี ๒๒๙๒^{๕๕} แต่ก็ไม่กระทบกระเทือนการเพาะ ปลูกมากนัก เพราะยังปรากฏในปี ๒๒๙๔ ว่าไทยยังส่งข้าวไปขายจีนถึง ๒๐,๐๐๐ ถัง

๕๒. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสมเด็จพระปฐมบรมราชโองการ เล่ม ๓ (พิมพ์พระราชทานในงาน พระเมรุพระเจ้านมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าผ่อง ๒๐ ธันวาคม ๒๔๕๕) หน้า ๔๐๐

๕๓. ประชุมพงศาวดารภาค ๓๖ เล่มที่ ๑๖ หน้า ๒

๕๔. เล่มเดิม หน้า ๕

๕๕. ทลวงวิจิตรวาทการ เล่มที่ ๑๖ หน้า ๗๖

๔. หลังจากสมัยพระเจ้าบรมโกศ ปี ๒๓๐๑ ถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ ปี ๒๓๑๐ นั้นราคาข้าวกลับสูงขึ้นกว่าเดิมอีก เพราะปรากฏในจดหมายไต่ว่า “ข้าล พ.ศ. ๒๓๐๑ ปีนี้ข้าวแพงเกี่ยวละ ๑๒ ตำลึง”^{๔๖} (เกี่ยวละ ๔๔ บาท) ซึ่งแพงขึ้นกว่าเดิมเกี่ยวละ ๗ บาทกว่า และ ๑๐ กว่าบาท ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าบรมโกศ และพระนารายณ์ สาเหตุที่ข้าวกลับแพงเพราะในสมัยพระเจ้าเอกทัศ กษัตริย์ไทรบุรีปกครองไม่ได้ เป็นเหตุให้ข้าราชการถือโอกาสตามอย่างโดยกอบโกยเอาแต่ผลประโยชน์ รีดไถจากประชาชน ทำให้ประชาชนขึ้นปั่นป่วน^{๔๗} ประชาชนทำมาหากินไม่ได้เต็มที่ ประกอบกับปลายอยุธยากำลังคนลดน้อยลงมาก อยุธยาอ่อนแอเปิดโอกาสให้พม่ามาเผาเมือง ตะนาวศรี มะริด และยกทัพเข้ามาอยุธยาในปี ๒๓๐๓^{๔๘} และปี ๒๓๐๔ มอญกบฏเผาหมู่บ้านเกือบถึงพระนคร และมาปล้นสดมภ์ด้วย^{๔๙} และปี ๒๓๐๔ ยังเกิดน้ำเหนือหลาก สาเหตุเหล่านี้ทำให้เพาะปลูกไม่ได้เต็มที่และบางปีก็เก็บไม่ได้เลย แต่ปรากฏว่าชาวเมืองก็ยังมีความรักหวงแหนเพียงแต่ราคาแพง ดังจากหลักฐานที่ว่า “ปี ๒๓๐๔ พม่าได้สร้างป้อมล้อมกรุงไว้ ๓ แห่ง แต่ถึงดังนั้นเสบียงอาหารในกรุงก็ยังบริบูรณ์ จะมีคนตายด้วยอดอาหารก็เพียงแต่คนขอทานเท่านั้น”^{๕๐} ก็แสดงว่า ข้าวก็คงเหลืออยู่มากตั้งแต่ในช่วงที่บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ มิฉะนั้นจะต้องมีคนอดตายมากกว่า นอกจากคนขอทาน อย่างไรก็ตามเชื่อว่าราคาข้าวต้องแพงกว่า ๔๔ บาทอีก และคงจะแพงขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ และหลังจากเสียกรุง ข้าวก็ยังแพงมากขึ้น

๕. ผลของข้าวต่อ เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

๕.๑ ทางด้านเศรษฐกิจ

ข้าวเป็นปัจจัยสำคัญในเรื่องอาหาร นอกจากนั้นในการค้าขาย ข้าวยังทำรายได้แก่ประเทศมานานแล้ว สมัยปลายอยุธยานักเขียนก็บรรยายได้จากข้าวก็มีมาก จนเราอาจกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจของเรากับข้าวเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าข้าวถูกระทบกระเทือน เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง ข้าวแพงก็พลอยทำให้เศรษฐกิจด้านอื่นกระทบกระเทือนไปด้วย

๔๖. เล่มเดิม หน้า ๗๖

๔๗. พระบริหารเทพธานี ประวัติศาสตร์ชาติไทย เล่ม ๕ (โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา พระนคร ๒๕๐๒) หน้า ๓๑๔

๔๘. ประชุมพงศาวดารภาค ๓๕ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเชื้อ วิเชียรโอสถ สุนท้านนท์, ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔) หน้า ๑๐

๔๙. เล่มเดิม หน้า ๑๘

๕๐. เล่มเดิม หน้า ๔๒

บางบ้านถ้ามีน้อย พระมหากษัตริย์จะกักข้าวไว้ห้ามขายออก เช่น สมัยพระเจ้าปราสาททอง ทำให้รายได้จากการค้าข้าวลดลง (เกือบจะไม่ได้เลยเพราะบางปีก็ค่าน้อย) ทำให้รายได้ของพระคลังสินค้าพลอยลดลงด้วย การใช้จ่ายของแผ่นดินก็ลดลง

ดังนั้น ข้าวจึงเป็นข้าวสำคัญ อาจกล่าวได้ว่าเป็นข้าวแปร คือเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับราคาข้าวเป็นสำคัญ และสมัยก่อนสินค้าหลักถึงมืออยู่ แต่ก็น้อย ที่เห็นชัดคืออยู่ประจำก็มีข้าว ด้บุก

๔๒. ทางด้านการเมือง

คราวใดถ้าข้าวขาดมากแพง ผู้คนอดอยากก็จะเกิดกบฏ โจรผู้ร้ายอยู่เนื่อง ๆ จะเห็นว่าข้าวส่งผลโดยตรง ซึ่งก็เป็นปัญหาทางการเมือง จะเห็นมากเมื่อใกล้กรุงแตก และข้าวยังส่งผลให้เกิดสงคราม คือ ยกทัพไปตีเขาเพื่อเอาข้าวปลาอาหารเมื่อเวลาขาดแคลน เมื่อเวลาอุดมสมบูรณ์ก็ยกทัพไปตีแสดงอำนาจ

นอกจากนี้ข้าวยังเป็นตัวเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีได้ เช่น กับฝรั่ง ประเทศทางตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ของเอเชีย โดยเฉพาะประเทศจีน ได้ข้าวจากไทยไปช่วยเหลือจำนวนมาก

อนึ่ง จากการที่พระมหากษัตริย์มีที่ส่วนพระองค์ ทรงใช้ไพร่ เล็ก เข้าทำงานในทึนและไม่ต้องจ่ายค่าจ้าง ทำให้ไม่ค่อยมีใครอยากมาเป็นไพร่หลวง เพราะจะได้ไม่ทำงานหนักฟรี ทำให้รัฐบาลกลางอ่อนแอ ขาดกำลังคน และส่งผลถึงการเสียกรุงครั้งที่ ๒ ในปี ๒๓๑๐ ด้วย ซึ่งถึงมิใช่ข้าวกระทบโดยตรง แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าข้อนี้ข้าวมีส่วนเกี่ยวข้องด้วยมาก

๔๓. ทางด้านสังคม

ข้าวก็มีส่วนในการใช้วัดสถาบรรพาศักดิ์ของคน คือ ใช้ทำนายว่าคนนั้นมีฐานะในสังคมสูงต่ำ คือใช้จำนวนที่ดินที่ไร่วัดฐานะ ที่เราเรียกว่า “ระบบศักดินา” กล่าวคือทุกคนมีความเป็นศักดินา คือหาสก็ยังมี ๕ ไร่ ที่ดินสมียันนี้คงมีมาก และคนเห็นว่าข้าว-การทำนาเป็นของที่เป็นหลัก จึงใช้เป็นกฎเกณฑ์สำหรับวัดฐานะคน

บางคนกล่าวว่า สังคมแบบชาวนานี้เป็นสังคมที่ไม่ใช่ทำให้เกิดหาสเหมือนสังคมที่เป็นชาวไร่ ซึ่งงานไร่เป็นงานหนักกว่า ต้องใช้แรงงานมาก และตลอดเวลา ส่วนสังคมแบบชาวนาจะทำงานแค่ช่วงที่เป็นหน้านาเท่านั้น เมื่อหมดหน้านาก็สบาย แต่ที่ชาวนากลายเป็นหาสได้ก็คงเพราะพอหมดหน้านาแล้วก็จะเที่ยวเตร่ เล่นหอย ถั่วไป ไปเรื่อย ๆ จนเกิดหนี้สินมากมายถึงกับต้องขาย

ลูกเมีย หรือตัวเองเป็นทาส และเมื่อถึงหน้าก็ได้ออกมา คำกล่าวนี้อาจเป็นจริงได้ แต่ขบวนการสมันนั้นก็ไม่ได้สบาย ๆ เลย เพราะต้องเข้าราชการ ๖ เดือน หรือไม่ก็ต้องทำงานกับเจ้าขุนมูลนาย

๕. สรุป

ถ้าเราพิจารณาการดำเนินชีวิตในสมัยอยุธยาแล้ว ก็อาจสรุปได้ว่า ชีวิตการทำมาหากินตามปกติของชาวนานั้นจะไม่ค่อยมีปัญหามากมายเหมือนในปัจจุบัน เพราะชาวนาในสมัยอยุธยามีที่ทำกินมาก ชาวนาทั่วไปปลูกข้าวเป็นหลักไว้กินเอง และใช้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยน การเพาะปลูกก็ได้ผลดีมากกว่าผลเสีย เมื่อดูจากสถิติราคาข้าว และยังมีมากถึงกับส่งไปขายต่างประเทศ ที่ดินก็ไม่ใช่ปัญหาสำคัญ ฉะนั้นการที่ชาวนาเกิดมีปัญหานั้นมันก็ต้องโทษภูมิอากาศ เพราะการเพาะปลูกสมัยนั้นยังอาศัยดินฟ้าอากาศ เช่นชาวนาจะคอยมรสุมตกครบ ๔-๕ หน ก็จะลงมือปลูกข้าว ถ้าดินฟ้าอากาศไม่ได้เป็นไปตามนั้นข้าวก็เสียหาย ชาวนาก็ต้องกู้หนี้ยืมสิน หรือชาวนาที่เช่าที่ดินก็จะลำบากมากเพราะเก็บเกี่ยวเป็นค่าเช่าไม่ได้ก็ต้องบวกคอกเบอเพิ่มขึ้นอีกหนึ่ง ถ้าภูมิอากาศดีหรือรัฐบาลได้ทำชลประทานช่วยเหลือชาวนาตอนนั้นแล้วก็ไม่มีปัญหา ตัวที่ก่อให้เกิดปัญหาหนึ่งของชาวนาในปัจจุบัน ผู้เขียนว่ามีส่วนสืบเนื่องกับปัญหาในสมัยนั้นเหมือนกัน คือ เรื่องชลประทาน ดินฟ้าอากาศไม่ได้ผลดีเหมือนเดิม และรัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจต่อการชลประทานเลย ทั้ง ๆ ที่มีโครงการอยู่แล้วในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่เริ่มทำในสมัยรัชกาลที่ ๗ ตามโครงการที่วางไว้ถึงปัจจุบัน จะเห็นว่าเทคนิคการเพาะปลูกของเรายังด้าหลังมาก และที่ทำแล้วก็ปรากฏว่าไม่ได้ผลเท่าไรนัก เมื่อเทคนิคที่ทำให้ผลผลิตมากขึ้นนั้นไม่สามารถปรับให้เข้ากับความต้องการข้าวได้ ก็ต้องเกิดปัญหาอย่างแน่นอน ปัญหาเรื่องเจ้าของที่ดินหรือเรื่องกตขี้ตามที่เรากล่าวกัน สาเหตุก็มาจากเรื่องนทชน

พรนิภา พุฒินารากร

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

นักศึกษา คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

